

Олександр Тригуб
(Миколаїв)

Переслідування
антисергієвської опозиції в РПЦ: з історії
«істинно-православної церкви»
(1932–1941 рр.)

Tryhub O. The pursuit of anyiserhievska opposition in Russian Orthodox Church: from the history of «The genuine Orthodox Church» (1932–1941).

Based on the unknown documents, the process of pursuit of the followers of «The genuine Orthodox Church» by the state security service was investigated.

Однією із маловідомих сторінок історії православ'я в Україні є виникнення та діяльність «Істинно-православної церкви» («ІПЦ», інші назви — «катакомбники», «йосифлянство», «непоминаючі», «антисергіани»). Наукові праці про діяльність «Істинно-православної церкви» обмежувалися окремими публікаціями¹, що й спонукало автора звернутися до даної проблематики.

Поштовхом до виникнення ІПЦ стала публікація митрополитом Сергієм (Страгородським) 29 липня 1927 р. в «Известиях» «Декларації» про лояльність до радянської влади. Основним лейтмотивом у ній звучало: «Нам потрібно не на словах, а на ділі показати, що вірними громадянами Радянського Союзу, лояльними до радянської влади, можуть бути не тільки байдужі до православ'я люди, не тільки зрадники йому, але й самі ревні прихильники його, для яких воно дорого, як істина і життя... Ми прагнемо бути православними й, у той же час, усвідомлювати Радянський Союз нашою цивільною батьківщиною, радості й успіхи якої — наші радості й успіхи, а невдачі — наші невдачі»².

¹ *Осипова И.И.* «Сквозь огонь мучений и воду слез...». Гонения на Истинно-Православную Церковь: По материалам следственных и лагерных дел заключенных. — М.: Серебряные нити, 1998; *Пащенко В.О.* Свобода совісті в Україні: міфи і факти 20–30-х років. — К., 1994; *Шкаровский М.В.* Иосифлянство: течение в Русской Православной Церкви. — СПб.: «Мемориал», 1999.

² Декларация митрополита Сергия от 29 июля 1927 г. и борьба вокруг нее / Сост. М. И. Одинцов // Отечественная история. — 1992. — № 6. — С. 131–133.

Цей документ знаменував остаточний перехід ортодоксальної Церкви з позицій аполітичності і духовного розмежування з більшовицьким режимом на позицію повної законнослухняності, беззастережного визнання легітимності радянської влади, більше того, фактичного співробітництва з держструктурами за умови відмови останніх від підтримки легально діючих розкольничих центрів. Однак, встановлення якихось союзницько-підлеглих взаємин з богоборчою державою, прояв неприродної духовної солідарності з атеїстичною владою, привели до виникнення нових внутрішньо-церковних розколів, не позбавивши, при цьому, Московську Патріархію від подальших репресій³.

Серед єпископату, кліру і віруючих «Декларація» викликала різноманітні відгуки. Єпископат, як вказував відомий російський історик М. І. Одинцов, розділився поступово на три групи. Одна — різко засудила Сергія і тому пішла з ним на розрив. Інша, хоча привселюдно і не протестувала, але ухилялася від співпраці з митрополитом, відмовляючись від нових призначень і просячись «на спочинок» та відпустки під пристойними приводами. Третя група, що поєднувала майже половину єпископату, підтримала «Декларацію»⁴.

Український єпископат, на відміну від російського, майже одногослосно підтримав «Декларацію». Пізніше, один із опозиціонерів священник Григорій Селецький стверджував, що «на Україні не було жодного єпископа, що не прийняв декларації»⁵. Дане твердження підтверджувалися й єпископом Павлом (Кратіровим): «[...] Усі єпископи, що проживали тут (у Харкові. — *О. Т.*), визнали законним керівником м[итрополита] Сергія, а я відстоював права на управління Церквою м[итрополита] Агафангела. [...] Українські єпископи допомогли м[итрополиту] Сергію усіма правдами і неправдами відтерти від управління Церквою м[итрополита] Агафангела і закріпити на посту Заступника Патріаршого Місцеблюстителя митрополита Сергія [...]»⁶.

³ Макаров Ю.Н. Советская государственная религиозная политика и органы ВЧК–ГПУ–ОГПУ–НКВД СССР (окт. 1917-го – конец 1930-х гг.) / Автореф. дис.... д.и.н.: 07.00.02 – Отечественная история. – СПб., 2007. – С. 36.

⁴ Декларация митрополита Сергия от 29 июля 1927 г. и борьба... – С. 125.

⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 263, оп. 1, спр. 65744фп, т. V, арк. 37 зв.

⁶ Там само, т. III, арк. 106 зв.

Винятком серед цієї одностайності виступила частина українського єпископату: Старобільський (на спочинку) Павло (Кратіров), Новомосковський (на спочинку) Йоасаф (Попов), Прилуцький Василій (Зеленцов), Лубенський Аркадій (Остальський), Стародубський та Глухівський Дамаскін (Цедрик), Чернігівський Пахомій (Кедров), Волинський Аверкій⁷. При цьому половина з них на момент виходу Декларації були вже в ув'язненні.

Митрополиту Сергію надходили листи з протестом щодо нової лнії Патріархії та закликами відмовитися від впровадження «Декларації». Країною поширювалися викривальні послання, звернення, відозви із критикою «Декларації», з осудом церковної політики Заступника Місцєблюстителя. Таким чином, на тлі вищезазначених подій утворилася українська антисергієвська опозиція, що заважала не лише митрополиту Сергію розбудовувати на нових підвалинах Російську Православну Церкву, а й перешкоджала більшовицькій владі створювати підконтрольну РПЦ.

Протягом 1928–1930 рр. в Україні сформувалася розгалужена мережа опозиційних антисергієвських громад, які не визнали прорадянського курсу митрополитів Сергія (Страгородського) та Михайла (Єрмакова). Зрозуміло, що такий рух в середовищі духовенства та віруючих не міг пройти повз уваги каральних органів СРСР–УСРР. Тому органи ДПУ України почали готувати масові арешти.

У січні–лютому 1931 р. на території України чекісти реалізували агентурну справу «Чорні павуки». 15 січня 1931 р. проведено масові арешти в Києві, Миколаєві, Херсоні та Зінов'євську, 16 січня — у Харкові, Дебальцево, Сталіно, Маріуполі, Новомосковську, Кривому Розі, Полтаві, Олександрії, протягом 18 січня – 17 лютого — на Вінниччині. Загалом, за даними Галузевого архіву СБУ, лише протягом 1931 р. у справі організації ІПЦ було репресовано 260 осіб,⁸ але притягнуто до суду 136 осіб, серед яких 2 єпископи, 52 священники, 19 ченців, 1 диякон, 6 псаломщиків та

⁷ *Шумило В.* Схиархимандрит Лаврентий и его время. Очерк церковной истории Черниговщины (1868–1950 гг.). – Чернигов: Русское Православное Издательство «Вера и Жизнь», 2001; Новосвященномученик Дамаскин, епископ Глуховский. – Б.м.: Изд-во «Параклит», ИПЦ, 2003; ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 65744фп, т. I–XX.

⁸ *Шугаєва Л.* Релігійні утворення істинно-православної церкви й істинно-православних християн як форма протистояння тоталітаризму // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвід. зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 15. – С. 428.

56 мирян⁹ (різниця пояснюється тим, що справи на значну кількість заарештованих було виділено в окреме впровадження).

Ознайомлення із матеріалами архівної кримінальної справи, обвинувальним висновком дало підстави стверджувати про їх відверту фальсифікацію. Слідчі, які фабрикували справу із набору різноманітних фактів, навіть не подбали про їх достовірність та узгодженість. Чекістів не тривожили фактологічні протиріччя, що впадали одразу в око. Навіть формулювання «контрреволюційна організація “Істинно-православна церква”, що ставила кінцевою метою повалення радянської влади шляхом збройного повстання в ув’язці з інтервенцією»¹⁰ виглядало повним безглуздом. Як і прив’язка співробітництва прихильників ІІЦ із воєнно-офіцерською організацією у Зінов’євську¹¹.

Грунтуючись на показах арештованих, що співпрацювали із слідством та повідомленнях «добровільних помічників» (по справі пройшло близько 10 секретних співробітників ДПУ), слідство стверджувало, що до початку 1929 р. релігійне угруповання оформилося в підпільну контрреволюційну організацію повстанського характеру. Контрреволюційні групи та осередки були організовані в ряді міст і сіл України.

Українська «організація ІІЦ» складалася з чотирьох основних центрів: Київ—Харків—Дніпропетровськ—Одеса. Київська група складалася з чотирьох осередків, що охоплювали власне Київ і область. Центром філії був Київ, керівником по місту був названий Дмитро Іванов, по області — Борис Квасницький і Леонід Рохліц. Організаційно Київська група входила до Харківської філії на автономних правах (російська дослідниця І. Осипова виокремила Київ в самостійну філію).

У Харківську філію входили Харківський, Бердянський, Кадієвський, Лебединський, Маріупольський, Попаснянський, Сталінський, Сумський і Слов’янський райони. Керівник філії — єпископ Павло (Кратіров). Центр групи — с. Гавриловка під Харковом, зв’язок з Києвом здійснювався через ієромонаха Агапія (Жиденко).

В Одеську філію входили Зінов’євський, Олександрійський, Миколаївський, Херсонський і Полтавський райони. Керівниками

⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 65744фп, т. XX, арк. 4.

¹⁰ Цит. за: Осипова І.І. Вказ. праця. — С. 85.

¹¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 65744фп, т. II, арк. 237.

були священник Григорій Селецький і архімандрит Варсонофій (Юрченко).

До Дніпропетровської філії входили Новомосковський, Криворізький і Ладженський райони. Керівник групи — єпископ Йоасаф (Попов), що підтримував постійний зв'язок як з єпископом Павлом (Кратіровим), так і з архієпископом Димитрієм (Любимовим)¹².

Завдяки активній діяльності керівників груп, рух ППЦ охопив, як стверджувало слідство, осередками майже всю територію України і «перебував у тісному організаційному зв'язку контрреволюційними організаціями в ряді міст і сіл Союзу, із Всесоюзною військово-офіцерською організацією, а також із закордонними монархічними об'єднаннями». Вони, у свою чергу, склалися із осередків: «Кожна група й осередок мали своїх безпосередніх керівників з особливо довірених і надійних осіб, пов'язаних з керівниками філій [...]. Завдяки постійним зв'язкам центрів з філіями, було забезпечено систематичне керівництво контрреволюційною діяльністю периферійних відгалужень контрреволюційної організації»¹³.

Первинною структурною ланкою в ППЦ були домашні «монастирки», що керувалися ченцями. Кожен такий «монастиршок» ставав центром ППЦ для певної місцевості. Тут віруючі збиралися невеликими групами — по 10–20 осіб. По закінченні молитов відбувалися бесіди з прихожанами. Тематика їх, в основному, наступною: бойкот усіх без винятку заходів радянської влади і всіх без винятку форм участі у житті радянського суспільства та бойкот патріаршої православної церкви¹⁴.

Також ППЦ звинувачували активній боротьбі з колективізацією, зриві хлібозаготівель, підготовці повстанського руху для «скинення радянської влади, встановлення зв'язків з білогвардійськими організаціями за кордоном».

На підставі переважно свідчень обвинувачуваних було порушено кримінальну справу за статтями 54-10, 54-11 Кримінального кодексу УСРР. Прокурор вимагав суворого вироку: 5 осіб розстріляти, 11 — ув'язнити у концтабір на 10 років, 1 — вислати до Казахстану на 10 років, 90 — ув'язнити у концтабір або вислати до Казахстану

¹² Осипова И.И. Вказ. праця. — С. 89; Пащенко В.О. Вказ. праця. — С. 112–113.

¹³ Шкаровский М.В. Вказ. праця. — С. 122–123.

¹⁴ Пащенко В.О. Вказ. праця. — С. 113.

чи на Північ терміном на 5 років, а 7 — на 3 роки, 22 віруючих пропонувалося засудити на 3 роки умовно.

Особлива трійка при Колегії ДПУ УСРР децю «пом'якшила» вирок. Постановою від 14 грудня 1931 р. 53 особи були засуджені до 3 років таборів, 58 — до висилання у Північний край на 3 роки, 5 — до позбавлення права проживання в 12 населених пунктах із прикріпленням до певного місця проживання на 3 роки. У діях окремих обвинувачуваних Особлива трійка не знайшла криміналу і вони були звільнені з-під варти із врахуванням, як покарання, строку попереднього ув'язнення.

Постановою Колегії ОДПУ від 2 січня 1932 р. єпископ Павло (Кратіров), Василь Подгорний і Григорій Селецький були засуджені до 10 років таборів, а єпископ Йоасаф (Попов), Варсонофій (Юрченко), Євстратій (Грумков), Макарій (Величко), О. Краснокутський, М. Толмачов, Ф. Павлов, Д. Іванов, Б. Квасницький, С. Лабинський та І. Скадовський — до 5 років таборів¹⁵.

Всупереч очікуванням чекістів, масова операція «Чорні павуки» не знищила антисергієвського руху у православному середовищі. Це пояснювалося двома причинами: по-перше, на місцях залишилася значна кількість віруючих, які почали самостійно організовуватися у підпільні громади, по-друге, багато духовенства, що поверталися із ув'язнення чи заслання, знову розпочинали нелегальну богослужбову діяльність.

Основними центрами «істинно-православних» залишилися фактично ті ж регіони, де антисергієвський рух отримав розвиток у кінці 1920-х рр.: Київщина, Чернігівщина, Донбас, Зінов'євщина, Херсонщина та Миколаївщина.

Осередки ІПЦ збереглися на Київщині, але центр опозиціонерів перемістився до м. Ірпінь. Адже таємний Покровський жіночий монастир уникнув репресій і перетворився на місце концентрації ченців з усієї України. Будинок монастиря, що належав Олені Бабенко, в минулому був власністю польського магната. В залі особняка влаштували церкву, опис якої залишив священик Адріан Римаренко: «Вночі о третій годині зала перетворювалася і перетворювалася у церкву. Співав чудовий чернечий хор. Черниці жили у приватних будинках і збиралися вночі на богослужіння»¹⁶. Чер-

¹⁵ Шкаровский М.В. Вказ. праця. — С. 123; Пащенко В.О. Вказ. праця. — С. 118.

¹⁶ Стрижев А. Сергей Нилус. Тайные маршруты. — М.: Алгоритм, 2007. — С. 335.

неча громада в Ірпені припинила існування тільки після арештів у липні 1937 р. Один із семи обвинувачуваних по цій справі був розстріляний, а 4 вересня 1937 р. інші шість засуджені до 8–10 років таборів. Вони були відправлені під Магадан у табір Молга. Про це повідомила телеграмою колишніх черниць підпільного монастиря О. Бабенко, яка вже на той час була черницею і фігурантом справи¹⁷.

У Києві до 1935 р. діяли громади на чолі із священниками Дмитром Шпаковським та Ігнатієм Шпаковим й ієромонахом Калеником (Хоменком). Кожний з них окормляв таємну громаду істинно-православних мирян. Ще в 1930 р. Дмитро Шпаковський співпрацював з єпископом Павлом (Кратіровим), після його арешту намагався зв'язатися з архієпископом Димитрієм (Любимовим), що перебував в ув'язненні. З 1934 р. налагодив стосунки з єпископом Дамаскіним (Цедриком), який призначив Д. Шпаковського київським благочинним, хоча фактично його повноваження були ширшими.

У вересні 1934 р. єпископ Дамаскін був заарештований у Херсоні і засланий у Північний край. Звідти він направив Д. Шпаковському послання від 23 червня 1935 р. про необхідність остаточного переходу священників РПЦ на нелегальне становище. Це послання виявили під час обшуку і залучили до справи. Однак, 3 липня 1935 р. священнослужителя арештували у Києві і 19 листопада засудили до 3 років заслання у Північний край¹⁸.

6 липня 1933 р. був звільнений з Білбалттабу священник Євген Лук'янов. Він повернувся до Києва і влаштувався працювати пічником. Чотири роки Є. Лук'янов вів активну нелегальну церковну діяльність, окормлюючи колишніх членів громади провідника РПЦ Анатолія Жураковського, таємно служив на квартирах, на Солом'янському цвинтарі, щорічно влаштовував панахиди по архімандриту Спиридону (Кислякову) тощо. Листувався він із висланими А. Жураковським і А. Бойчуком.

Як і раніше, Є. Лук'янов негативно ставився до митрополита Сергія, «тому що Сергій [...] у контакті з більшовиками прагне знищити православну віру». Є. Лук'янова арештували 12 червня

¹⁷ *Польский М.* Новые мученики Российские. – Т. 2. – Jordanville, N.-Y.: Тип-я преп. Иова Почаевского, 1957. – С. 169–170; *Шкаровский М.В.* Вказ. праця. – С. 123.

¹⁸ *Шкаровский М.В.* Вказ. праця. – С. 123–124.

1937 р. Постановою трійки Київського обласного управління НКВС УРСР від 9 жовтня 1937 р. він був засуджений до вищої міри покарання і 16 жовтня розстріляний. Вже після арешту на квартирі його дружини Софії Луківни продовжували відбуватися таємні збори і служби антисергіан¹⁹.

На початку червня 1939 р. повернувся в Київ з заслання Андрій Бойчук. У столиці України жити йому було заборонено і він з 15 червня до 9 грудня 1939 р. працював у Білій Церкві, спочатку сторожем лікарні, а потім вагарем птахокомбінату. У грудні 1939 р. А. Бойчук залишив роботу і переїхав до Дніпропетровська, де прожив півтора року на нелегальному становищі. Почував він на квартирах у черниць Наталії, Феодори й інших, відправляв треби на цвинтарях.

Підтримувалися зв'язки священиком із схіщенцем Еразмом (Прокопенко) і колишнім псаломщиком Преображенської церкви, викладачем математики й фізики на медичних курсах Червоного Хреста Олексієм Глаголевим, духовним сином А. Жураковського. Неодноразово А. Бойчук здійснював таємні служби на квартирі Олексія Глаголева.

Андрія Бойчука арештували 7 травня 1941 р. Обвинувальний висновок було складено 25 червня, а 7 липня 1941 р. постановою НКВС і прокурора УРСР засудили до вищої міри покарання і в той же день розстріляли²⁰.

Значна кількість віруючих знаходилися на території Харківської єпархії. Їх осередки знаходилися на Харківщині, Ізюмщині та Сумщині. Вдалося уникнути ув'язнення активному антисергієвському діячу кінця 1920-х рр. ігумену Антонію (Костянтин Матвійович Жеретієнко). Під час арешту через захворювання туберкульозом в ігумена горлом пішла кров і чекісти вирішили його не чіпати. Це дало змогу о. Антонію зникнути з міста і перечекаати масові репресій. У 1932 р. він повернувся до Харкова і нелегально, постійно переховуючись, проводив служби до 1941 р. Про збереження своєї позиції стосовно до митрополита Сергія свідчить запис у реєстраційній картці: «Настоятель Лаври, без місця, у підпорядкуванні митрополита Петра»²¹.

¹⁹ Шкаровский М.В. Вказ. праця. – С. 124.

²⁰ Там само. – С. 124–125.

²¹ Харьковские катакомбы. Схиархимандрит Антоний (Жеретиенко) — <http://www.geocities.com/galaktion2002/harkov/Antony2/anj.html>

Протягом 1930-х рр. уникнув репресій і священник с. Старовіровка Нововодолазького району Харківської області Павло Володін. Він ще у 1927 р. разом із парафіяльною громадою свого села відійшов з-під опіки сергієвського єпископа Костянтина (Дьякова) і встановив стосунки із Павлом (Кратіровим). Після закриття храмів у 1930–1931 рр., П. Володін почав здійснювати богослужіння в будинках, де збиралися віруючі з округи. Ходив він і по навколишніх селах Медведівка, Власівка, Станичне, Парасковія, служив на станціях Покотилівка, Южний, Комаровка, в Харкові. Незважаючи на масштаби діяльності, його не засудили, а душпастирство священника продовжувалося до початку війни²².

У середині 1930-х рр. почали повертатися із таборів та заслань численні діячі істинного православ'я. Так після майже п'ятирічного перебування в ув'язненні, був звільнений ігумен Варсонофій (Юрченко), що на Півночі став інвалідом. Він повернувся у Харків і знову почав здійснювати таємні служби на квартирах. Після 1935 р., через посилене переслідування духовенства, зняв священницький одяг і набув вигляд старця у звичайній підперезаній поясом російській довгій сорочці. Це дало змогу непомітно відвідувати прихильників у різних містах України, Білорусії, на Кубані. Під час однієї з таких поїздок в 1936 р. в Одесі його заарештували і відправили у концтабір на Колиму. Звільнили о. Варсонофія лише в 1941 р.²³

У 1934 р. повернувся Філіп Назарук. Оселившись у м. Охтирка, працював сторожем цукрового заводу. Одночасно нелегально здійснював релігійні обряди, не будучи офіційно зареєстрованим як служник культу, і тому не був закріпленим священником до жодної з церков району. В 1937 р. його схопили і постановою Особливої Наради при НКВС СРСР від 10 грудня 1937 р. за контрреволюційну агітацію засудили до 19 років ВТТ. Звинуваченням слугувало проведення «під прикриттям молебнів, контрреволюційної агітації, розповідаючи, [...] про швидку загибель радянської влади [...], засуджуючи радвладу за відокремлення церкви від держави і за проведення широкої антирелігійної агітації» тощо²⁴.

²² Харьковский катакомбы. Отец Павел Володин — <http://www.geocities.com/galaktion2002/harkov/stu/Pavel2.html>

²³ Пасенко В. Документы к канонизации прп. Варсонофия исповедника Херсонского. — <http://archiv.orthodox.org.ua/page-666.html>

²⁴ Державний архів Сумської області, ф. Р-7641, оп. 5, спр. 302, арк. 18–21.

Загалом під час масових репресій 1936–1937 рр. у Харківській області, за звітом прокурора УРСР Г. Железнодорожського «контрреволюційні групи «ІПЦ» були викриті по Балакліївському, Тростянецькому, Ольховацькому, Шевченківському, Волчанському, Харківському (приміська смуга), Ізюмському та інших районах». Члени релігійних осередків були засуджені²⁵. Даний звіт свідчив про значне поширення антисергієвської опозиції на території Харківщини.

Тісні зв'язки із харківськими громадами мали опозиціонери Донбасу, основу яких, як і до операції «Чорні павуки» 1931 р., складала подгорновці-стефанівці. Після арешту у 1930 р. лідера донецьких стефанівців Євдокії (Подгорної) і священника Федора Павлова, закриття Хрестовоздвиженської молитовні, на чолі громади став Яків Буряк — керівник краснолуцької групи. Відтепер цей район перетворився на центр подгорнівської течії на Донбасі. Органи НКВС повідомляли: «Агентурно-слідчі дані свідчать, що Краснолуцький район за насиченістю черничими, церковно-бродячими елементами (юродиві, прозорливі, святі, пророки) досяг широкого розмаху в 1929–1930 рр. і пізніше. Спочатку цей елемент свою контрреволюційну роботу проводив індивідуально, а під кінець 1932 – початок 1933 рр. зайнявся оформленням груп віруючих»²⁶.

Стефанівські проповідники, зокрема монахи, розгорнули діяльність щодо створення громад у Горлівському, Чистяковському районах, у Магдалинівці, Макіївці, Микитівці, Ровеньках, Щербинівці та інших населених пунктах. Подгорновці з'явилися також у Сталіно, Слов'янську, Красному Лимані, Новоайдарі. У Меловському районі існували відгалуження чертковської групи суздальців (Росія)²⁷.

Про поширення руху «істинно-православних» яскраво свідчить донесення секретного інформатора «Крестьянін» від 13 січня 1934 р., що діяв в районі м. Сталіно. Він повідомляв, що у багатьох селах Донбасу та містах Сталіно й Артемівськ діють антисергієвські громади:

²⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7105, арк. 6.

²⁶ Цит. за: *Форостюк О.Д.* Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917–1941 роках (на матеріалі Донецького регіону): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2001. – С. 152.

²⁷ *Форостюк О.Д.* Вказ. праця. – С. 152.

«Вражає те, що майже в кожному селі і навіть у місті є такого напрямку люди, які себе вважають "істинно-православними". Днями мені довелося зустрітися з однією жінкою з м. Артемівська [...]. Вона повідомила мені, що в церкву не ходить уже 4 роки, тому що тепер усі церкви радянські. Вона говорить, що в Артемівську таких як вона, дуже багато і вони збираються на молитву в будинках і збори свої оточують великою таємничістю. До них примикають різні ченці й черниці, які намагаються підігрівати к[онтр]-р[еволюційний] настрій у своїх послідовників. У Сталіно секта "істинних християн" з кожним днем збільшується»²⁸.

Зміст донесення від «Крест'янина» демонстрував, що групи, як правило, діяли відокремлено й лише поодинокі підтримували зв'язки з подгорновцями Харківщини, на чолі яких, після арешту Василя Подгорного, стали доньки ченця Стефана (Подгорного)²⁹.

У середині 1930-х рр. органи державної безпеки припинили легальну діяльність «істинно-православних» на Донбасі. У 1935 р. були ліквідовані останні парафії ІПЦ у краї, зокрема у Боровому, Карпівці, Миколаївці, Солоному. Органи НКВС до кінця 1930-х рр. полювали на прочан ІПЦ–ІПХ, які ще мандрували селами і селищами Донбасу та «проводили релігійну пропаганду». У 1939 р. репресували ченців Святогірської пустині: архімандрита Димитрія (Таніча), ігумена Амвросія (Горонченка), ієромонахів Мелітона (Нестеренка) та Стефана (Медведева), які взяли на себе подвиг юродства і проповідували не піддаватися спокусам богоборчої влади.

Зрештою, істинно-православних християн, котрі залишилися на волі, загнали в глибоке підпілля. Катакомбники мусили вживати заходів конспірації. Відтепер доступ у громаду був різко обмежений — приймалися лише віруючі, за яких могли поручитися старі члени. Молитовні зібрання відбувалися вночі й щоразу в різних місцях. На станції Алмазній моління проводилися священиком о. Василем у підвалах. Деякі вірні ІПХ взагалі ховалися від сторонніх очей у землянках у малолюдних місцевостях. У випадку арешту катакомбники вдавали з себе глухих, німих, калік або божевільних, що на перших порах допомагало. Впливовий у краї священик Павло Лінницький, котрий утік від правоохоронних органів, до самої смерті переховувався на конспіративних квартирах.

У 1936–1938 рр. власті значно обезкровили релігійне підпілля. Декого внаслідок репресій вдалося зламати. Так, благочинний ІПЦ Григорій Попов, якого тричі заарештовували, не витримав знуцань

²⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 65744фп, т. ХХ, арк. 89 зв.

²⁹ Там само.

і на суді заявив про зречення. Але інші священники не цуралися віри. Ув'язнені протоіереї Ілля Пироженко і Петро Новосельцев писали донецьким одновірцям: «Побачилися з митрополитом Кирилом [Смірновим]. Благословив нас іконами, дозволив служити літургію, якщо знайдеться придатна кімната. Він поза молитовного спілкування з митрополитом Сергієм і схвалює та благословляє наших Воронезьких, Вас і всіх віруючих». У листі засуджена Алдакімова повідомляла друзям, що катакомбники відмовлялися працювати на антихристову владу навіть у таборах³⁰.

Продовжували діяльність провідники істинного православ'я й у Чернігівській єпархії. Засуджені в кінці 1920-х, вони у середині 1930-х рр. почали повертатися із ув'язнень та заслань. На початку 1934 р. на волю вийшов єпископ Чернігівський Дамаскін (Цедрик). Він таємно відвідав однодумців у Києві, Чернігові, Ніжині, Прилуках, Херсоні. Але 2 серпня 1934 р. його знову заарештували у Херсоні (за іншими даними в Стародубі) і за постановою Особливої Наради при НКВС СРСР від 15 лютого 1935 р. засудили до 3 років заслання у Північний край³¹.

У другій половині 1930-х рр. розпочалася нова хвиля репресій проти ППЦ, яка не оминула Чернігівську єпархію. У липні 1936 р. в Чернігові арештували істинно-православне духовенство і деяких мирян: ігумена Лаврентія (Проскура), ігумена Смарагда (Чернецький), ієромонаха Михайла (Корма), ієромонаха Малахія (Тишкевич), ієродиякона Місаїла (Стишковський), Стефана Проценко, Зою Кульжинську, Маргариту Міловідову й інших. Їх обвинуватили у створенні контрреволюційного церковного угруповання, в «приналежності до ППЦ» й спробі навіювання населенню антирадянських поглядів. Постановою трійки від 2 липня 1937 р. Місаїл (Стишковський) був засуджений до розстрілу, інші до позбавлення волі строком на 5 років ВТТ. Лаврентія (Проскуру) звільнили «у зв'язку з його старечим віком (68 років)»³².

У 1935 р. закінчився термін покарання Аліпія (Яковенко) і він таємно повернувся до с. Свинь (нині Ульяновка), де організував таємний жіночий чернечий скит. У 1937 р. він переїхав до Черні-

³⁰ *Форостюк О.Д.* Вказ. праця. – С. 168–170.

³¹ Православний Свято-Тихоновський гуманітарний Університет. База даних: Новомученики и Исповедники Русской Православной Церкви XX века. Дамаскин (Цедрик) – www.pstbi.ccas.ru

³² *Шумило В.* Вказ. праця. – С. 24, 49–50.

гова, де створив таємний домовий храм. Окремі віруючі називали його «Аліпівим подвір'ям».

Після закриття в 1938 р. Іллінської церкви було таємно викопано невеличку печеру-храм, де вночі нелегально відправлялися богослужіння. Вхід до цього катакомбного храму йшов через коридор приватного будинку до комори, а з комори через погріб безпосередньо в храм. У цьому ж дворі жило кілька таємних черниць, які слідкували за порядком у катакомбному храмі, а за відсутності духовенства самі вночі вичитували службу мирським чином. В умовах переховувань, конспірації й підпілля ігумени Аліпій (Яковенко) і Лаврентій (Проскура) священнодіяли аж до початку Другої світової війни³³.

На Поділлі «істинно-православних» у 1930-х рр. продовжували діяти групи іоаннітів. Незважаючи на репресії 1930–1931 рр., станом на 1933 р. в Вінницькій області нараховувалося 460 іоаннітів, громади яких були поширені переважно у 4 районах, особливо Тульчинському і Гайсинському³⁴. Окрім того, з ППХ злилися так звані «червонодраконовці», що характеризувалися апокаліптичними й антидержавними поглядами. Вони ототожнювали радянську владу з Драконом «Одкровення» і закликали чинити спротив — активно чи пасивно — заходам влади. Їх прихильники були поширені у 6 районах Поділля, особливо в Любарському (зараз Житомирської області) та Солобковецькому (зараз Хмельницької області) районах і складала 15 груп у кількості 331 особи.³⁵

Факт злиття та стирання кордонів між ППЦ й ППХ з середини 1930-х рр. відзначав у звіті від 5 травня 1937 р. прокурор УРСР Г. Железнодорожський:

«Особливо звертає на себе увагу робота так званої “істинно-православної церкви” (ІПЦ), яка майже зімкнулася з так званими “краснодраконівцями”. Як одні, так і другі, відмовляються одержувати паспорти (“печать антихриста”), виконувати державні зобов'язання, “не визнають” радянську владу і т.ін.»³⁶.

³³ *Шумило С.* Старець Аліпій та його стояння за істинне православ'я (1881–1943 рр.) // Всеукраїнська газета «Сіверщина» – <http://siver.com.ua/publ/4-1-0-84>; *Шумило В.* Вказ. праця. – С. 23–25.

³⁴ Державний архів Вінницької області (*далі* – ДАВО), ф. П-136, оп. 6, спр. 454, арк. 16.

³⁵ Там само.

³⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7105, арк. 6.

Яскравим прикладом цього були групи ПХ в сс. Гойдашівка, Кідрасовка, Рогузка, Березки Ольгопольського району Вінницької області, які не брали паспортів, не виконували державних поставок, не приймали зобов'язань сільради, не вступали до колгоспів, нікому не говорили своїх прізвищ та не розписувалися, не пускали дітей до школи тощо. При цьому репресії стосовно віруючих не давали значних результатів³⁷.

Усі групи діяли самостійно і зв'язків між собою практично не підтримували. Провідники «істинно-православних християн» жили кочовим та конспіративним життям і органам державної безпеки було важко їх виявити. Яскравим прикладом цього слугувала доля активного учасника антисергієвської опозиції Паладія Гички, що був у 1931 р. засуджений на 3 роки, як член Ладижинської групи ПЦ. Наприкінці 1934 р. він повернувся із заслання до рідного села Четвертинівки Гайсинського району. У різних селах району він почав пропагувати релігійні ідеї і виступати проти заходів радянської влади, за що зазнавав переслідування. Протягом 1936–1937 рр. перебував на нелегальному становищі, переїжджаючи із села в село, проводив «нелегальні збори церковників по хатах, садках, лісах», займаючись проповідництвом. У результаті в квітні 1937 р., коли П. Гичка відвідав рідне село, його схопили і трійкою Управління НКВС по Вінницькій області 15 серпня 1937 р. засуджено до ВМП³⁸.

Отже, можна констатувати присутність опозиційних настроїв і груп на Поділлі, але чіткої організації вони не представляли й їх треба відносити не до ПЦ, а до груп ПХ.

З поверненням провідних діячів із заслань пов'язана й активізація «істинно-православних» на Кіровоградщині. Протягом 1934–1936 рр. повернулися додому засуджені у 1931 р. по «справі ПЦ» В. Огнівцев, А. Котович, М. Донне, М. Романовський, С. Ковальов, Л. Фіалковський, П. Дашкеєв, К. Ампліогов, І. Любавський та інші. Частина з них офіційно визнала Синод на чолі із митрополитом Сергієм (Страгородським) й отримали місця для служби в церквах. Так, Михайло Романовський, Михайло Іващенко та Микола Ненно служили при Скорбященській церкві м. Кірово і 1937 р. були заарештовані за обвинуваченням у антирадянській пропа-

³⁷ ДАВО, ф. Р-2700, оп. 3, спр. 79, арк. 6–8.

³⁸ Там само, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 17775, арк. 6 зв.–7 зв., 24.

ганді. Обвинувачення підтверджувалося свідченнями очевидців, що дало підстави для засудження їх до ВМП рішенням трійки при УНКВС по Миколаївській області від 8 грудня 1937 р.³⁹

7 вересня 1937 р. був заарештований Михайло Донне за обвинуваченням у «проведенні контрреволюційної діяльності, направленої на виклик незадоволення серед робітників по відношенню до радянської влади». Але справа не була закінчена. М. Донне, ймовірно, ніше за все, не витримав фізичних знущань, які широко використовувалися у період «ежовщини», 15 вересня 1937 р. помер, за офіційною версією, «від загострення хронічного запалення мозкових оболонок»⁴⁰. На жаль, зміст справи не дав відповідь на питання релігійної орієнтації священник: чи залишився він лавах «істинно-православних»?

Леоніда Фіалковського, що після повернення до Кіровограду у 1936 р., працював на заводі «Червона Зірка» і духовною службою не займався, а також Семена Ковальова, що також після заслання священницького місця не отримав і лише інколи керував церковним хором Скорбященської церкви, у 1938 р. було притягнуто за справою «військово-офіцерської організації» на основі матеріалів справи 1931 р. У результаті священників, разом із 13 «колишніми», що перебували в арміях Денікіна, Скоропадського, рішенням трійки УНКВС по Миколаївській області від 20 квітня 1938 р. було засуджено до ВМП⁴¹.

Вірними ідеям ПЦЗ залишилися Віктор Огнівцев та Антоній Котович. Одним із перших у 1934 р. повернувся Віктор Огнівцев. Не маючи можливості виконувати священницькі обов'язки, він влаштувався на роботу у міський сад. Однак, через три дні його звільнили «за непридатність». Втративши роботу, він повернувся до практики нелегальної служби та відправи тріб віруючим. Для цього він на квартирі «організував нелегальну церкву, де проводив хрещення новонароджених дітей, святив паски, відправляв панахиди тощо». 23 червня 1941 р. його арештували. При обшуку помешкання у доньки С. Огнівцевої була знайдена нелегальна церква, вилучено велику кількість релігійної літератури, хрести,

³⁹ Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО), ф. Р-5907, оп. 2р, спр. 9484, арк. 2–37.

⁴⁰ ДАКО, ф. Р-5907, оп. 2р, спр. 956, арк. 1, 31, 92.

⁴¹ Шепель Ф. Мученики за веру // Україна-Центр (Кіровоград). – 1997. – 18 июля. – С. 9.

кадильниця, попівські пояси, покривала, миропомазанниця, риза тощо⁴². Під час слідства йому було поставлено запитання: «Чому Ви свої ідеї серед населення проводили нелегально?», на що було отримано відповідь: «Знаючи, що нас переслідують органи Радянської влади я намагався релігійні обряди [...] здійснювати вельми обережно, зустрічаючись поодиноким з особами, які мені співчували, на їх квартирах, щоб тим самим не спричинити неприємності собі й тим особам, до яких я заходив»⁴³. З наближенням фронту В. Огнівцева евакуювали в тил і справа була не закінчена. Після війни встановили, що восени 1941 р., на одному з етапів, священик помер у вагоні на станції Єлець Курської області⁴⁴.

Залишився в опозиції і колишній Олександрійський благочинний Антоній Котович. Після повернення з Півночі у 1934 р., він організував в м. Олександрія та с. Войновка групи прихильників істинного православ'я і проводив по хатах служби. Осередком підтримував зв'язки із головою Первомайської групи священиком Петром Чернобилем⁴⁵.

Проїснувала група недовго. На початку лютого 1938 р. А. Котовича та активну учасницю ІПЦ Харитину Куликову заарештували. Приводом стало «створення і підтримка осередку ІПЦ в м. Олександрія, зв'язки з Варсонофієм Юрченко та іншими». Однак, попереднє звинувачення не підкріплювалося ні свідченнями членів осередку, ні засудженими. Тому обох засудили за антирадянську агітацію «пораженчеського характеру»: А. П. Котовича до ВМП, Х. В. Куликову — 10 років ВТТ. Цікаво, що Х. Куликова, після повернення у 1950 р. знову була заарештована і «як активна церковниця», разом з іншими учасниками антирадянської організації «ІПЦ» виселена на постійне місце проживання в Карагандинську область⁴⁶.

Отже, того розмаху антисергієвської опозиції, що спостерігався на Кіровоградщині в перший період існування, вже не було. Лише окремі діячі продовжили попередню діяльність, а більша частина або ж відійшла, ставши на просергієвську позицію, або залишила

⁴² ДАКО, ф. Р-5907, оп. 2р, спр. 240, арк. 2, 11.

⁴³ Там само, арк. 13 зв.

⁴⁴ Там само, арк. 36.

⁴⁵ Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р-5859, оп. 2, спр. 6306, арк. 58 зв., 62–63, 69, 102.

⁴⁶ ДАКО, ф. Р-5907, оп. 2р, спр. 7818, арк. 9, 22, 52–69.

церковну справу. Але групи «істинно-православних» збереглися і діяли до початку війни.

Осередки «істинно-православних» сформувалися в Миколаєві та Херсоні. Херсонська група відновила діяльність відразу після арештів січня 1931 р. і вже в середині того ж року остаточно оформилася. Очолила опозиціонерів Херсонщини дружина провідника ІПЦ Іоанна Скадовського — Катерина Володимирівна Скадовська. Незважаючи, що вона також була арештована під час операції «Чорні павуки» в 1931 р., її звільнили через хворобу і вона відразу відновила діяльність групи, залучаючи залишки організації разом із новими членами. До Херсонського осередку увійшли групи Херсона, Цюрупинська, Маяків, Голої Пристані, Арнаутки, Олешок, Білозерки, Гречанівки та інших сіл Херсонщини і Миколаївщини⁴⁷. Тісні зв'язки склалися з парафіями с. Кам'янка Нікопольського району на Дніпропетровщині, де служив священник Калиник, який самовільно залишив місце заслання і повернувся до своєї парафії, с. Касперовка на чолі із священником Балудою. Робилися спроби налагодити контакти з Одесою, Києвом, Миколаєвом та іншими регіонами⁴⁸.

Священицькі обов'язки виконували ієромонах Ієгудііл Сахнов, що був священником в с. Гречанівка Снігурівського району. Для відправлення служб він приїздив до Херсона, де «збирались тільки в нічний час на квартирі Скадовської та інших. У моліннях завжди приймали участь до 50 осіб». Роль псаломщиків часто виконували черниці Арсенія та Глафіра Дейнего⁴⁹. У серпні 1931 р. за відсутністю доказів звільнили члена миколаївської групи священника Іллю Токовилова (Токовило). Побоюючись нового арешту, він втік з Миколаєва до рідного Берислава і невдовзі приєднався до Херсонської групи ІПЦ. Він одразу почав виконувати треби і служіння у місті та навколишніх селах. У Херсоні він перебував на нелегальному становищі, постійно переховуючись на ніч у різних членів організації. Ієгудііл Сахнов же переніс усю увагу на парафію с. Гречанівки, куди на службу з'їжджалися віруючі із навколишніх сіл⁵⁰.

⁴⁷ Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. Р-4033, оп. 5, спр. 776, арк. 32, 66–71, 169–170, 177–178.

⁴⁸ Там само, арк. 159–163, 171–173, 178–179.

⁴⁹ Там само, арк. 177.

⁵⁰ Там само, арк. 119–127, 30–31.

Зберегла група зв'язки із засланим єпископом Прокопієм (Титовим), а з кінця 1931 р. також активно листувалися із священником Іоанном Скадовським. Одним із документів, що привезла Катерина Скадовська була «Заява» єпископа Прокопія до митрополита Сергія (Страгородського). У документі вказувалося про різні форми втручання ДПУ в церковні справи, що багато священників відмовляються виконувати «укази» ДПУ і Сергія, і в результаті відправляються у заслання. Цей документ К. Скадовською був тиражований за допомогою друкарської машинки і поширений серед духовенства та віруючих. Даний документ у 1931 р. був вручений у Москві Арсенією Дейнего митрополиту Сергію та черниці Євдокії Титовій, а також у Києві, на зворотному шляху, священнику Предтеченському та черниці Щерединій. «Заява» єпископа Прокопія дійшла і до Одеського митрополита Анатолія (Грисюка), який отримав її від Тетяни Замустьянної, священники Одеси та Голої Пристані отримали її від І. Сахнова⁵¹.

Окрім того, листівки «істинно-православних» широко поширювалося серед активних членів, а також поміж міського та сільського віруючого населення. Листи читалися на квартирах, розносилися по Херсону, розвозилися членами організації до сільської місцевості тощо. Вони представляли яскравий приклад епістолярної творчості, так звані листи-роздуми, що присвячувалися різним аспектам духовного життя, державно-церковним взаєминам, богословським питанням тощо. Так, в одному із листів єпископ Прокопій писав про симфонію РПЦ митрополита Сергія та держави: «Ми бачимо, що наближається богоборництво, злобне, гордовите, торжествуюче. І вимагає від усіх ясної відповіді, на якому хто боці. При чому нейтральності не допускається. Вимагається визначити себе точно і твердо, а не служити двом панам, між якими порозуміння бути не може»⁵².

Слід відзначити, що ідеологія херсонських «ультра-православних» почала в цей період все більше наближатися до поглядів «Істинно-православних християн», про злиття з якими прихильників ППЦ ми вже наголошували вище. Так, на одному з допитів Ілля Токило відзначив: «Для кожного, хто вступає до складу наших общин, було обов'язковим не перебувати в профспілці, не входити в колгоспи, не займати громадські посади [...]. Скадовсь-

⁵¹ ДАХО, ф. Р-4033, оп. 5, спр. 776, арк. 171–173.

⁵² Там само, арк. 173–176.

ка Катерина, прирікаючи на бідність своїх дітей, категорично протилася відправленню їх на роботу до яких-небудь радянських установ [...]. Тільки той вважався православним, хто не мав спілкування із радушними, а всі інші вважалися еретиками [...]»⁵³. Дане свідчення говорить про поступове зближення і злиття ППЦ із сектантським характером ППХ, а також дрібними сектами антирадянського характеру, що в радянській термінології отримали загальну назву «червонодраконовці».

Херсонський осередок у такому вигляді проіснував до кінця 1932 р. На основі агентурних матеріалів по розробці «Чорні павуки» Одеським обласним відділом ДПУ упродовж листопада 1932 р. усі активні члени у кількості 10 осіб були заарештовані. Рішенням судової трійки при Колегії ДПУ УСРР від 15 лютого 1933 р. Катерина Скадовська, Ілля Токовило, Арсенія Дейнего, Ганна Канцевич, Сафрон Чухрай, Секлетія Кобилкіна, Іпполіта Барковська та Глафіра Дейнего засуджені на 5 років, а Тетяна Замустьянова — на 3 роки ВТТ, Іегудііл Сахнов — 5 років висилки у Північний край⁵⁴.

Незважаючи на репресії, «антисергієвська опозиція» на Херсонщині зберегла прихильників. У 1933 р. до Херсону прибув ієромонах Афанасій Старчеус, який був членом Ставропольської групи ППЦ. Він очолив ревнителів «ультра-православних» і став регулярно проводити служби на квартирах у колишніх черниць та віруючих. Він підтримував тісні зв'язки з Миколаївською і Первомайською групами. А. Старчеуса 29 вересня 1934 р. заарештували і засудили до 5 років ВТТ⁵⁵. У подальшому опозиціонери проводили служби за допомогою мандрівних священників та ченців, запрошували духовенство з Миколаївщини, але діяльність «істинно-православних» на Херсонщині тривала.

У 1933 р. до м. Берислава повернувся із заслання І. Токовило, але вже через рік його знову було заарештовано органами НКВС і за старими звинуваченнями відправлено на 5 років заслання. До Берислава він повернувся лише в 1938 р., коли вщухли хвилі масових репресій, що, ймовірно, і врятувало його від нового арешту.

⁵³ ДАХО, ф. Р-4033, оп. 5, спр. 776, арк. 32, 181.

⁵⁴ Там само, арк. 192–203.

⁵⁵ ДАМО, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 6306, арк. 60–60 зв., 139; База даних: Новомученики и Исповедники Русской Православной Церкви XX века. Афанасий Моисеевич Старчеус. – www.pstbi.ccas.ru

Не маючи змоги виконувати священницький обов'язок, влаштувався на роботу до рибацької артілі, де працював до початку війни. Лише в 1941 р., скориставшись лояльністю нацистських окупаційних властей стосовно православ'я, Ілля Токовило став священником Бериславської Успенської церкви⁵⁶. Однак, матеріали архівної кримінальної справи І. Токовила свідчать, що у подальшому він таки приєднався до Московської Патріархії і зрікся ідей Істинно-православної церкви.

В 1935 р. було викрито Первомайський осередок «істинно-православних». Його створили наприкінці 1933 р. після повернення із заслання провідника «ППЦ» Петра Чернобиля. Останній користувався величезною повагою. Священик Григорій Бублик відзначав:

«Чернобиль є активним послідовником істинно-православної церкви з наявністю фанатизму. Його шанувальники поважають більше ніж священика»⁵⁷.

До осередку входили віруючі Первомайська (П. Чернобиль), с. Семенівки (Г. Бублик), с. Благодатного (о. Валеріан) та с. Арбузинки Арбузинського району Одеської області. Крім Херсону та Олександрії, віруючі підтримували зв'язки із Харковом (Варсонофій [Юрченко]), Москвою, Ленінградом та іншими містами. На допитах священики вказували, що митрополита Сергія та його єпископат вони не визнають, а духовним главою вважають єпископа Гдовського Димитрія (Любимова) та митрополита Крутицького Петра (Полянського)⁵⁸. П. Чернобиль пояснював:

«В 1927 р. митрополитом Сергієм була видана Декларація, якою була проведена так звана легалізація церкви, з цим я був незгоден, був прихильником старих устоїв церкви; не був я згоден з такими виразами в Декларації як те, що ми повинні, як писав митрополит Сергій, радіти досягненням Радвлади; не згоден я був з тим, щоб церква допускала спілкування з Радвладою, тому що радянська влада переслідує і гонить церкву»⁵⁹.

Петра Чернобиля, Григорія Бублика, Ірину Слівінську, Ганну Полюк, Ганну Козловську 15 січня 1935 р. заарештували на квартирі Прокопія Діордіященко під час нічного моління. Пізніше були притягнуті до справи Федір Капацина, Дар'я Мазаєва та Февронія

⁵⁶ ДАМО, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 6577, арк. 275–276.

⁵⁷ Там само, спр. 6306, арк. 65 зв., 138.

⁵⁸ Там само, арк. 73, 88 зв.–89, 138–139, 141–142.

⁵⁹ Там само, арк. 58 зв.

Даншина. Після проведення слідства Ф. Капацина, Г. Полюк та Д. Мазаєва були звільнені, інші Особливою нарадою при НКВС СРСР були засуджені: П. Чернобиль — 5 років ВТТ, Ф. Даншина, П. Діордіяченко — вислання на 5 років, Г. Козловська, Г. Бублик, І. Слівинська — 3 роки ВТТ⁶⁰.

На хвилі масових репресій 1937 р. було викрито Миколаївську групу Істинно-православної церкви на чолі із священником Платоном Гімбіцьким. Осередок діяв протягом 1930-х рр. і вважав духовними керівниками висланого миколаївського священника Григорія Синицького та єпископа Миколаївського і Херсонського Прокопія (Титова). Віруючи активно листувалися зі священниками, надсилали речі, продукти та гроші, підтримували живий зв'язок тощо. Для виконання духовних потреб регулярно проводилися нічні служби на квартирах активістів у Миколаївському, Варварівському, Цюрупинському, Володимирівському районах Одеської області. Так, наприклад, у активістки Єфимії Басько кімната була оформлена як молитовний дім. До молитовні часто приходили молитися різні люди із сс. Варваровки, Водопоє, м. Миколаєва та інших. Пізніше, під час обшуку, у Є. Басько вилучили величезну кількість церковного начиння та релігійної літератури⁶¹.

Особливо активізувалася діяльність «ультра-православних» з приїздом влітку 1936 р. Григорія Синицького. Він нелегально відвідав Миколаїв, де зустрівся із прихильниками і провів ряд нічних служб на квартирах Миколи Мельника і Платона Гімбіцького.

Протягом травня–червня 1937 р. актив групи було заарештовано. До справи залучили 11 осіб. Однак, двоє — адвокат Володимир Ключин та полтавський ігумен Василь Моргун, ні до Істинно-православної церкви, ні до її миколаївського осередку, ніякого стосунку не мали. Перший, на прохання П. Гімбіцького, власною друкарською машинкою зробив копію популярного серед «ультра-православних» твору «Чудесное видение Иоанна Кронштадтского» (твір мав антирадянський характер і був складений на межі 1920–1930-х рр. прихильниками ППЦ). Його було засуджено до ВМП. Другий, у заслання познайомився з єпископом Прокопієм (Титовим). На цій підставі він листувався з активістами миколаївського осередку ППЦ, які зарахували до осередку. Натомість, В. Моргун сповідував позиції Московської Патріархії. Він, зокрема, свідчив

⁶⁰ ДАМО, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 6306, арк. 58–58 зв., 146, 175–180.

⁶¹ Там само, спр. 6577, арк. 52, 208–211, 214, 294.

на допитах: «Знаходжусь у молитовному і канонічному зв'язку з екзархом України митрополитом Костянтином [Дьяковим], що підтверджується указом єпископа Полтавського і Кременчуцького Тихона [Русинова] про піднесення мене у сан ігумена в 1936 р.»⁶². Ці свідчення слідчі до уваги не прийняли і в оперативній схемі призначили його ідейним керівником ІПЦ, засудивши до ВМП.

Справжніх членів церковної групи священика Платона Гімбіцького та ченця Євгена Белова рішенням трійки при УНКВС по Одеській області засудили до ВМП, а Миколу Мельника, Любова Васильєву, Семена Чижикова, Єфимію Басько, Дар'ю Подмогильну, Марфу Сіотку та Анастасію Саглаєву — до 8 років ВТТ⁶³. М. Сіотка, Д. Подмогильна та Л. Васильєва повернулися після війни на Миколаївщину. Але у 1949–1950 рр. знову були заарештовані МДБ та вислані, як «активні учасники ІПЦ», на постійне проживання у віддалені місця СРСР⁶⁴.

Таким чином, другий масовий удар по громадам ІПЦ–ІПХ припав на 1937–1938 рр., коли арештовувалися нелегальні священнослужителі та їх прихильники, фізично знищувалися керівники антисергіян, що вже відбули терміни ув'язнення чи заслання.

Особливістю архівних кримінальних справ істинно-православних віруючих другої половини 1930-х рр. стала спроба керівників органів державної безпеки СРСР та України сфальсифікувати існування масштабної релігійної організації в СРСР.

В результаті масових політичних репресій Істинно-православна церква втратила більшу частину священнослужителів. Це змусило віруючих вдатися до створення нелегальних громад сектантського типу характерних для ІПХ. Отже, репресії 1920–1930-х рр. виступили каталізатором злиття ІПЦ з напівсектантськими громадами Істинно-православних християн.

⁶² ДАМО, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 6577, арк. 80.

⁶³ Там само, арк. 224–234.

⁶⁴ Там само, арк. 239–240, 251–260.